

PRILOG PROBLEMU ALIJENACIJE

U v o d

Tema otuđenja čovjeka od samog sebe provlači se kao crvena nit kroz suvremena literarna i filozofska djela različitih ideoloških pripadnosti, ne isključujući ni ona, čiji se auktori pomalo samosvjesno opredjeljuju za skupinu neopredijeljenih.

Premda se ideja otuđenja čovjekove egzistencije od njegove vlastite biti nalazi već u antičkim mitovima te se provlači kroz kršćansku literaturu Zapada, možemo fiksirati kao značajniju povijesnu etapu njene geneze Hegelovo misaono stvaranje. Ospoljenje, opredmećenje, objektivacija za njega je nužna faza dijalektičkog razvoja duha, odnosno samo-svijesti. Rad je, prema Hegelu, jedini oblik opredmećenja čovjeka (ideje), preko kojeg se onda otuđena svijest vraća sebi kao viši oblik samo-svijesti. Za Hegela je ova objektivacija ujedno i otuđenje, koje je, međutim, prevladano i ukinuto povratkom opredmećene čovjekove biti svojoj pleromi samosvijesti.

Prihvativši Hegelov pojam alijenacije, Marks ga interpretira na svoj način. Korijen alijenacije, prema Marksovoj misli, nalazi se u određenoj protivrječnosti između čovjeka kao socijalnog i socijaliziranog bića, te možemo bez pretjerivanja ustvrditi, da je problem alijenacije jedna od stožernih misli čitave Marksove filozofije. Ova pukotina u dubinama strukture ljudske egzistencije nije samo deformacija područja svijesti, te se stoga dezalijenacija postiže totalnim angažmanom čitavog čovjeka, a ne kao kod Hegela samo misaonom sintezom. Za Marksa je otuđenje pojam koji se može i mora shvatiti jedino u odnosu na čovjeka. Otušujući se od sebe samog, čovjek se ne otušuje od nečeg što je već unaprijed fiksirano. To nije otuđenje čovjeka od ideje čovjeka, od njegove egzemplarne esencije, koja je izvan njega. To je alijenacija čovjeka od njegove vlastite, imanentne punine. Izlaz iz ove egzistencijalne otuđenosti Marks

nalazi u praktičko-kritičkoj aktivnosti (praxis) čovjeka, kao jedinog bića koje je u mogućnosti da u jedinstvu svjesnog bitka izmiri rascjep bitka i trebanja. »Upravo zato što i to samootuđenje čovjeka proizlazi iz njegova povijesnog djela, pa ga ono po svom vlastitom bitku i omogućuje, to isto čovjekovo djelo omogućuje i *zbijsko ukidanje otuđenja* u svim njegovim oblicima...«¹

Ovaj naglasak praktičko-kritičkog aspekta ljudske egzistencije kao izlaska iz otuđenja nalazimo i kod izvjesnog kruga religioznih mislilaca. Polazeći od pojma alijenacije koja nije historijski uvjetovana, prolazna i periferna nego konstitutivna rascijepanost bitka, oni pronalaze njene korijene u transcendentnoj usmjerenosti čovjeka kao svjesno-voljnog bića. Bog je ona realnost po kojoj je čovjek upravo konstituiran kao čovjek. On nije isključivo netko treći izvana. Nedostatna je, naime, svaka statička definicija čovjeka, koja zaobilazi njegovu najtemeljniju karakteristiku (bez obzira kako mi nju interpretirali): čovjek nije kružnica, već tangenta, odnos, usmjerenost. Ova »religiozna alijenacija«, ontološka napetost u čovjeku zbog njegove ograničenosti i spoznaje te ograničenosti sa željom da je transcendira ne može se reducirati na druga područja svjesnog života da bi se na kraju izmirila i okljaštrila u Prokrustovu krevetu ontološkog monizma. Međutim, i pored poštivanja dubine misterija čovjekove podvojenosti, pojedini teistički mislioci pronalaze jedine putove razotuđenja u naglašenom egzistencijalnom angažmanu, intenzitetu bivstvovanja, autentičnom uranjanju u djelotvorni život.

U ovom osvrtu htjeli bismo reći nekoliko misli o kompleksnosti fenomena otuđenja i o jednostranosti naglašavanja djelovanja, aktivnog aspekta ličnosti, kao jedinog puta egzistencijalnog svladavanja alijenacije.

Analiza pojma

Iz ovog što je do sada rečeno proizlazi da se sam pojam alijenacije višeznačno shvaća i primjenjuje, već prema tome kako se shvaća čovjek, njegova bit i smisao njegove egzistencije. Tako, na primjer, Marksova koncepcija alijenacije polazi od pokušaja da se uspostavi jedinstvo bitka i spoznaje i postigne izmirenje ekstrema objektivacije subjekta i potpune subjektivacije objekta. Međutim, možemo postaviti pitanje, da li ovaj pokušaj dezalijenacije subjekta i izmirenja protuslovnosti ne znači upadanje u jednu drugu alijenaciju zbog imanentističkog ishodišnog stava Marksove misli, i to upravo u alijenaciju integralnog naturalizma, gdje bi izmirenje kontradiktornosti bilo plaćeno negacijom očevidnog dualiteta bitka i stvarnosti. Tu je ona klopka tako čestih pokušaja reduciranja realnog bića na postulirani ishodišni totalitet, na pretpostavljenu početnu strukturalnu sintezu. Drugim riječima, pojam otuđenja pretpostavlja detaljnu i preciznu spoznaju o onome što bi trebalo da sačinjava bit čovjeka, da bi se iz toga moglo zaključiti na ono što mu je »tuđe«. Nalazimo se na vrlo skliskom terenu za svakog mislioca; da li podleći autoritariz-

¹ Milan Kangrga, **Etika i sloboda**, Zagreb 1966. str. 125/126.

mu sinteze, simplifikaciji konačne redukcije bogatog saga konkretnosti, ili se odreći tog geometrijskog duha, pregorjeti klišeje, paradigme i pojednostavljene sinteze iz ljubavi prema imanentnoj slobodi i spontanosti nutarnjeg dinamizma bitka i historije i dopustiti stvaralačku napetost balansa. Nije to dilema pred koju su stavljeni samo mislioci alijenacije; to je kušnja kojoj nisu odoljeli ni oni mnogobrojni prije i poslije Hegela, čiji manuali, snabdjeveni pobrojenim kanonima i sentencijama radi lakšeg citiranja kroz buduća pokoljenja, pretendiraju na konačnost i dorečenost. Doduše, budući da ljudski um shvaća pojedinosti kao dio cjeline, postoji domena gdje je *provizorna* sinteza potrebna i opravdana, kao što je, osobito, intelektualno i duhovno područje. Ali upravo ovdje, ironija, paradoksa i kreativna napetost ukazuju se neminovnima, ukoliko hoćemo spriječiti začahurivanje i podržati dijalogni odnos s istinom, koja nam se manifestira u kategorijama sukcesivnosti i temporalnosti. »Imposer la synthèse, c'est courir le plus grand risque de déshumaniser l'homme, c'est oublier qu'on ne s'appuie que sur ce qui résiste.«²

S tom rezervom na umu, možemo pokušati analizirati onaj nutarnji rascjep čovjeka kao bića »koje nije, već mora postati«. Stanje nam je i suviše poznato kako iz života, tako i iz suvremene literature. Dasein ist Sorge. Fenomenološka i egzistencijalna analiza čovjeka potvrđuje tu tvrdnju. Bez obzira na stupanj kulture, ekonomiku socijalnog miljea, životni nazor i adaptaciju na interpersonalne odnose društvene sredine, čovjek bolno osjeća svoju radikalnu, ontološku krhkost, bilo kao mučninu, apsurd, želju za savršenstvom ličnosti ili kao potrebu vlastitog i društvenog progressa. Označili mi ovaj životni nemir kao Angst ili misère, nazvali mi ovo praiskonsko nezadovoljstvo samim sobom kao *passion inutile* ili *élan vital*, ono je vječno svjedočanstvo naše konačnosti i kontingentnosti. Čovjek je jedina životinja koja planira, doživljava ushićenja i upada u depresiju i očaj. Posljedica ove radikalne nedostatnosti bića odražava se u paradoksalnoj istini, da čovjek mora izići iz sebe da bi se sreo, uspostaviti interpersonalnu relaciju da bi bio potpuno probuđen i svjestan sebe samog. Marksova tvrdnja da je bit čovjeka sveukupnost njegovih društvenih odnosa može se shvatiti kao pokušaj da se u filozofiji imanencije izrazi osnovna struktura čovjeka, da on, naime, tek tada postaje osoba, kada uspostavi dijalog ljubavi i povjerenja s totalitetom bitka i života. Međutim, ovoj tendenciji transcendiranja sebe, uranjanja u viši totalitet, izlaženja iz sebe da bi sebe pronašli, stoji nasuprot druga, isto tako konaturalna težnja čovjeka, da ostane u sebi i dovede sredinu na funkciju vlastitog ja, bilo putem intelektualne spoznaje bilo životne afirmacije, i da na taj način pokuša zadovoljiti imperativ ličnosti za ekspanzijom. Dijalektika ove centrifugalne i centripetalne ljubavi, anime i animusa, ova potreba za podavanjem i receptivnošću do krajnje granice umiranja sebi za nešto uzvišenije i punije kojoj se suprotstavlja nutarnja potreba vlastitog usavršavanja kroz intencionalno usvajanje spoznajnih bitnosti, kroz aktivnost i ekspanziju — to je vječni polaritet dijalektike ličnosti. Svaka koncepcija alijenacije i dezalijenacije koja mimoilazi ovaj osnovni

² J. Lacroix, »Marx et Proudhon«, Esprit 1948, 980.

zakon strukture ličnosti pokušava uhvatiti smijeh bez usta koja se smiju, i predstavlja gori lijek nego što je sama bolest. U najboljem slučaju takve nerealne sheme odaju priznanje geometrijskim akrobacijama pojedinih umova.

Svako, dakle, pojednostavljeno reduciranje čovjekove biti bilo u smislu pretjeranog naglaska objektivnog aspekta, koji se na taj način pretvara u objektivaciju, bilo u smislu ekstremne afirmacije subjektiviteta, što konačno završava u prekid komunikabilnosti s drugim bićima, ili u uzdizanje intenziteta proživljavanja kao jedinog mjerodavnog kriterija za »autentičnost« žvota (riječ istinitost se više ne upotrebljava), sve je ovo daleko od jednostavnog bogatstva i kompleksne spontanosti jednog jedinog realnog čovjekova čina ili doživljaja. Ta jedinstvena harmonija interiornosti i eksteriornosti, vanjskog angažmana i nutarnje samoće, slobode kroz uslovljenost, potrebe za dominiranjem i želje da budemo oplodeni, ne može se svrstati ni u kakve formule profesionalnih planera i univerzitetskih profesora. Istinski pojam alijenacije može označavati jedino izdaju transcendentnog zova, jer jedino transcendencija može izmiriti urođenu dijalektiku čovjekove prirode i njena osciliranja između subjektiviteta i objektivnosti, između kon-centričnosti i eks-centričnosti, budući da jedino pojam transcendencije implicira priznanje vanjske punine koja odgovara našim najintimnijim potrebama.

Pošavši, dakle, od fenomenološke analize životnog nemira kao i potrebe za uspostavljanjem interpersonalnih relacija, možemo zaključiti da je čovjek u čitavoj kompleksnosti svojih proživljavanja najadekvatnije definiran pojmom usmjerenosti, transcendentnosti. Svjesni smo da se ovi pojmovi mogu isto tako uklopiti u sistem jedne imanentističke filozofske antropologije i da ne moraju nužno sadržavati teističku dijagonalu. U tim se slučajevima dezalijenacija čovjeka i njegovo izmirenje s puninom bitka pronalazi bilo u intelektualnoj spoznaji i misaonoj sintezi individualnog bića, preko kojeg je apsolutna ideja ili duh došao do punine samosvijesti i tim postao ideja za sebe (für sich), ili se ovo izmirenje traži na društvenom planu stvaranjem humanih međusobnih odnosa gdje bi se individualna kontingentnost ljudskog bića uklonila u generičkoj punini čovječjeg roda u novo-uspostavljenoj medijaciji naturaliziranog čovjeka i humanizirane prirode. I jedna i druga solucija, međutim, čovječjeg otuđenja nije radikalna. Prva zapravo i ne rješava alijenaciju konkretnog, historijskog i individualnog čovjeka, već ga pretvara u funkciju apsolutnog duha i na taj način negira njegovu osobnost. Što se tiče drugog rješenja alijenacije čovjeka u granicama imanentnog bitka, možemo primijetiti da se ni u tim perspektivama ne nalazi potpuna dezalijenacija, jer, ponajprije, ne postoji mogućnost zadovoljenja svih ljudskih potreba. Istina je, da potreba okreće čovjeka prema prirodi i da se njeno zadovoljenje nalazi tek izvjesnom asimilacijom ili, bolje, prilagođivanjem čovjeka i prirode. Kao biće koje osjeća potrebu nečeg izvan sebe, čovjek ima — donekle — jedan dio svoje biti izvan sebe. Međutim, premda se početak ovih potreba odnosi na instinktivne potrebe, ljestvica se time ne iscrpljuje. U čovjeku postoji svijest o njegovoj osnovnoj orijentaciji prema prirodi i upravo zahvaljujući ovom zahvatu intelekta, neposrednost

potrebe i njena prirodno zadovoljenja pretvara se u posredovanje rada: između potrebe i satisfakcije čovjek je interponirao rad i time prirodu digao na rang povijesti. Ali tom istom inteligencijom, čovjek klasificira i hijerarhizira svoje potrebe, ne ostaje na neposrednom zadovoljenju instinkta kao životinja, već osjeća potrebu za univerzalnošću i totalitetom. Samim tim što je čovjek »capax universi« njegova potreba postaje izraz njegove univerzalnosti i slobode duhovne ličnosti. Ova transformacija se zbiva do samih dubina instinktivnih poriva i na taj način već sam instinktivni život čovjeka bitno se razlikuje od životinjskog instinkta jer je uklopljen u totalitet ličnosti koja vrednuje, bira i odlučuje. Odatle slijedi, da se već na samom instinktivnom planu čovječjeg života mogu pojaviti uvijek novi, duhom nabijeni porivi, sve rafiniranije i suptilnije potrebe koje se ne mogu jednostavno zadovoljiti i ukloniti, jer su nijansirane beskonačnošću i obojene univerzalnošću duha koje priroda nikada ne može ispuniti. Da dezalijenacija u okviru imanentističke filozofije ne može biti potpuna, vidljivo je i odatle što bi to značilo uvođenje nehistorijske historije. Vremenska susljednost događaja, bitan element pojava u prostorno-vremenskom (spacio-temporalnom) kontinuumu, konstitutivan je element i čovječjeg doživljavanja. Ova dimenzija temporalnosti, koja omogućava historicitet ljudskog života, ne dozvoljava uvođenje plerome smisla, totaliteta i punine u lokalizirani historijski momenat, jer bi samim tim ostala historija bila lišena svakog imanentnog smisla, postavši apsurdna, besmislena. Uvođenjem ovog radikalnog diskontinuiteta povijesti, hipotetska dezalijenacija društva i čovjeka određenog povijesnog momenta ne bi značila i otklanjanje alijenacije čitave historije. Već sama činjenica da svako ljudsko biće, prolazeći kroz meandre svog životnog toka, nužno i neumoljivo ide prema vlastitoj biološkoj smrti, prema radikalnom uništenju ovog načina života kakav mi poznajemo, predstavlja vječnu hrid o koju se razbija svaki pokušaj uklanjanja alijenacije pojedinca u imanentnim dimenzijama njegove vremensko-povijesne egzistencije. *Biti* znači *biti u vremenu*, a egzistencija predstavlja jedrenje prema ništavilu smrti, tom nekomunikabilnom doživljaju svakog pojedinca. Ta svijest o vlastitoj smrti nije društveno uvjetovana, već je zasnovana u samim temeljima konačnog bića. Svako odvratanje pažnje od te odlučujuće granične situacije čovječje egzistencije ne znači korak naprijed prema ukidanju radikalne kontingentnosti, već alijenaciju osviješćene individualnosti u dehumanizirajuću funkciju anonimnog i apstraktnog kolektiva. I upravo se ovdje na činjenici individualne smrti izjalovljuje svaki pokušaj izmirenja specifične i generičke biti čovjeka. Konkretni, specifični čovjek umire, a ono što ostaje jest puka apstrakcija generičke biti. Alijenacija pojedinca, dakle, i dalje ostaje.

Iz ovih nekoliko tek nabačenih tačaka vidimo da se transcendentnost, u kojoj smo jedinoj nazreli izmirenje egzistencijalnog nemira čovjeka, ne može koncipirati niti kao apstraktnost apsolutne ideje niti kao totalitet društva i prirode. Immanentizam obiju solucija ne poštuje sve dimenzije ljudske ličnosti. U svakom historijskom činu postoji odblesak apsolutnog smisla i punine, jer bi kontinuitet djelovanja u protivnom bio nesuvisan; ipak taj totalitet ne može nikada biti iscrpljen u jednom empi-

rijskom momentu. Historijsko transcendentni smisao, koji kompenetrira i osmišljava svaki konkretni vremenski čin, jedina je garancija konačne neidentičnosti čovjeka i čovjeka, odnosno čovjeka i prirode, jer jedino ovakav transcendentno-imanentni Bitak, fundirajući u bitku ne samo mene, već drugog pored mene i prirodu, sprečava pad u naturalistički monizam i konačni identitet čovjeka i prirode.

U daljnjoj analizi fenomena nutarnje, ontološke rascijepanosti čovjeka, što se naziva danas uobičajenim izrazom otuđenje, skrenut ćemo pažnju na misterij čovjekove intelektualne spoznaje. I tu, u domeni koja je nekada bila smatrana kvintesencijom svjetla i jasnoće, samozadovoljstva i mira u posjedovanoj istini, vidimo trzaje osobe, kojoj je uskraćeno da posjeduje svoju prirodu u potpuno inteligibilnom činu. U svakom našem pojmu, u svakom sudu, više nam izmiče nego što obuhvatimo. Svaki sud implicira relaciju našeg kontingentno-konačnog bića kome je egzistencija nenužna prema Biću kod kojeg bit koincidira s egzistiranjem. Reći da nešto postoji znači istovremeno afirmirati zraku svjetla i nagovijestiti njen Izvor. Predicirajući u svakom našem afirmativnom sudu bitak pojedinom subjektu, osjećamo na neki način da vršimo seciranje jedinstva realnosti, jer taj sud da je »biće takvo i takvo« predstavlja nesavršeni način spoznaje pri kojem separiramo i sastavljamo, kompariramo i mukotrpno baratamo apstraktnim pojmovima. Korijen ove naše konceptualne analize, ove potrebe za apstrahiranjem biti stvari jest nepotpunost naše spiritualnosti. Onog momenta kada bi ova nutarnja neprozirnost intelekta prešla u svjetlo koje samo sebe spoznaje jednim jedinstvenim činom potpune kompenetracije, prestala bi potreba reprezentacije stvarnosti pomoću koncepta. Čovjek bi zrio svoju bit, živio svoju dušu i spoznao vanjsku realnost činom koritmičke intuitivnosti. Nutarnjeg rascjepa između apstraktne spoznaje i konkretne realnosti nestalo bi u činu konaturalne vibracije s realnošću. Čovjek bi tada sjedinio teoriju i praksu doživljavajući apstraktno na konkretan način i penetrirajući konkretno preko afiniteta bitnosti. Ovo radikalno samoposjedovanje uz istovremeni harmonički osjećaj egzistencijalnog afiniteta sa svim što nas okružuje isto je toliko aktivnost koliko i receptivnost. To je ono jedinstvo izlaženja i ulaženja, davanja i punjenja, koje je često zasjenjeno današnjim jednostranim inzistiranjem na praktičko-aktivnom aspektu egzistencije kao jedinom putu prema harmoniji i dezalijenaciji ličnosti.

Alijenacija rada

U ovom kratkom prikazu alijenacije čovjeka ne smijemo propustiti priliku a da ne kažemo nekoliko riječi o toj vrlo proširenoj alijenaciji rada, koja prijati da čovjeka pretvori u automata ili funkcionera. Ove pretenzije tzv. totalnog rada toliko su zamašne da mi i nesvjesno identificiramo dokolicu s lijenošću te se vrlo često nelagodno osjećamo i dosađujemo kad nismo zaokupljeni izvjesnim poslom. Izgubili smo onaj osjećaj balansa između aktivnosti i kontemplativnog sazrijevanja koje nala-

zimo već u grčkoj misli, te nam se čini gotovo nevjerojatnim da i sama riječ škola—institucija koja je, usput rečeno, danas često degradirana isključivo na mjesto pripreme za kasniju profesionalnu efikasnost — potječe od grčke riječi SHOLE, što znači dokolica, kao temeljni preduslov za gajenje onog sveobuhvatnog i najuzvišenijeg čovjekova umijeća: filozofiranja. Taj intuitivno diskurzivni čin zrenja i uživanja u spoznaji zadnjih uzroka života čovjeka i svemira ujedno je i eminentno praktičan, jer je implicirao kao svoju posljedicu pravilnu orijentaciju u životu. No pored toga, ovaj receptivno kontemplativni akt čistog *speculari, theorein*, unosio je u život toliko podređen kategoriji instrumentalnosti, koja prijeti da sve proguta, spoznaju, da postoje vrednote i područja najuzvišenijeg proživljavanja ljudske psihe kao ljubav, spoznaja istine, religiozni, estetski doživljaj ili egzistencijalni susret s izazovnim i sudbinskim graničnim situacijama smrti, boli i patnje, koji su ničemu nepodređeni ciljevi, punina smisla u samima sebi. Ovaj receptivno poklonstveni stav prema bitku ujedno je znači i doživljaj divljenja, onu spontanu radost svježeg jutra, kad, izišavši iz kuće u kojoj toliko dugo živimo zaokupljeni brigom i površinom stvari, odjedanput otkrijemo ono što nikada nije bilo skriveno, da stvari zaista postoje i da su divne. Svijest svega onog što je izvanredno i prekrasno u redovitim stvarima i svakidašnjim doživljajima početak je filozofiranja. Za ovaj doživljaj potrebno je da, barem za jedan kratak predah u životu, transcendiramo kategorije korisnog i nekorisnog, praktičnog i »čisto teoretskog« (čitaj: nepotrebnog), primjenljivog i »isključivo akademskog« (čitaj: jalovog). Ovaj receptivni stav, ova kreativna dokolica moguća je jedino pod pretpostavkom da čovjek privoli na svoju vlastitu prirodu i živi u skladu sa smislom i ritmom svemira. To je možda i jedan od temeljnih razloga zašto je ovaj stav danas nama toliko stran i nedohvatljiv. Svijet rada je, nasuprot tome, osiromašeni i neljudski svijet, svijet objektivacije i dehumanizacije čovjeka. Da podsjetimo, među ostalim, na duboke intuicije Karla Marksa i njegove iscrpne analize otuđenja rada, koje su se pokazale k tome i kao ispravne povijesne anticipacije. Rad je kategorija otuđenja, dok je djelatnost termin za kreativnost humane prakse. Istina, postoji kontemplacija kao bijeg od života; naša povijest poznavala je i još uvijek poznaje cehove povučениh, gentem lucifugam, što marom asketa podržavaju baklju ezoteričnog znanja i apstruznih formula bez života. Ponekad to izgleda patetično, i podsjeća na majku koja u ljubavi za svojim nerođenim djetetom uporno i ljubomorno čuva u svom krilu već davno mrtvi plod. No, to su zastranjenja. Veća opasnost nam prijeti od proroka, koji nalaze formulu razotuđenja u frenetičnom angažmanu, »dans la vie exposée« tout court. Istina koja se krije u ovim koncepcijama postaje zamračena zbog jednostrane naglašenosti samo jednog njezina aspekta. Moramo, naime, priznati da se ono, što na temelju podataka naše svijesti i iskustva nazivamo svijet, ne nalazi pred nama kao odvojena datost.

Onog momenta od kada smo svjesni sebe, mi se već nalazimo u izvjesnoj situaciji, tako da možemo reći da ne postoji svijet bez subjekta niti subjekt bez svijeta. Upravo ova upućenost na ono što me okružuje garancija je da moj subjektivitet ne upadne u subjektivizam. Čovjek i svijet su u izvjesnom smislu istovremene datosti, koje se uzajamno uslovljuju. (Ne zaboravimo da sve rekonstrukcije onog stanja u kojem se navodno nalazila zemlja i svemir prije evolucione pojave svjesnog života predstavljaju plodove sinteza svijesti). Upravo zbog radikalne ovisnosti i nesamodostatnosti čovjekova bića potrebno mu je izići iz čiste interiornosti da bi postao nje svjestan i nju afirmirao. Ali na ovom putu vrebaju Scile i Haribde. Biće koje nema svoj gravitacioni centar u sebi lako podliježe fasciniranosti dimenzija, jer se veličina i kvantitet često preruše u simbole punine i kvaliteta. Uz to i ona misteriozna »nostalgie de la boue et du néant«, što nam je vječno za petama kao bol u ljubavi. Jer angažman proširuje našu ličnost samo onda kada dar nas samih zaista znači obogaćenje drugoga, a nitko ne može dati ono što sam nema. U protivnom je izlaženje prema drugom čovjeku sudaranje, a ne susret. Postoji opasnost da zbog krivo shvaćenog dinamizma rada zaboravimo stvarati, da od brige za život propustimo živjeti.

*»Beskrajni ciklus ideja i djela,
Beskonačni izum i eksperiment
Donosi znanje o kretanju, ali ne o spokoju;
Znanje o govoru, ali ne i o šutnji;
Znanje o riječima, neznanje o Riječi.
Sve naše znanje približuje nas neznanju,
Sve naše neznanje primiče nas smrti,
Ali blizina smrti ne približuje nas Bogu.
Gdje je život, koji izgubismo živeći?
Gdje li je mudrost što je izgubismo znanjem?
Gdje li je znanje što ga izgubismo informacijama?
Ciklus nebesa kroz dvadeset vjekova
Udaljuje nas od Boga, a približuje Prahu.«³*

Rješenje u podsvijesti?

Pored dosada sumarno iznesenih mišljenja da se dezalijenacija — kako god mi nju koncipirali — ipak postiže svjesnom integracijom ličnosti, postoje teorije psihološkog i psihoanalitičkog porijekla koje shvaćaju razotruđenje kao izlaz iz uske ćelije svjesnog Ja u podsvjesne dubine gdje se nalazi izvor bujnijeg, temeljnog života. Uranjanjem u praiskonsko krilo života, pod uslovom da time ne izgubimo potpuno osjećaj individualnosti i da se svijetle poljane svijesti zauvijek ne zatvore nad nama, uspostavili bismo, navodno, sintezu personalnog i arhetipskog, individu-

³ T. S. Eliot, Selected Poems — The Rock

alnog i generičkog. Ne upuštajući se u detaljniju ekspoziciju ovih koncepcija i njihovu temeljitiju kritiku, moramo ipak napomenuti da ni ove formule ne zadovoljavaju. Ponajprije, ukoliko dezalijenacija — što god ta riječ morala značiti — ipak ima za smisao integraciju i jedinstvo ličnosti, moramo odmah primijetiti da se to ne postiže dihotomijom ličnosti na dvije samostalne sfere. Ukoliko, pak, ovo sjedinjenje i obogaćenje svijesti podsviješću znači poprimanje novih dimenzija ličnosti, ono se mora zbiti pod unifikatornim principom personalne sinteze: svjesnom, refleksivnom sposobnošću ljudskog duha. Uostalom, i sam ovaj recept uranjanja svijesti u podsvjesni Aheront posljedica je svjesne refleksije i analize. I sama navodna poželjnost, korisnost, pozitivnost i istinitost ovog obogaćenja i razotuđenja čovječje ličnosti jest u svojoj biti sud vrednovanja, što već u sebi uključuje odlučujuću i direktivnu ulogu svijesti.

Na završetku ovog prikaza problematike alijenacije, koji nije ni imao namjeru da bude iscrpan te je zbog toga potpuno nedodirnut npr. ideološka, politička, socijalna i ekonomska sfera otuđenja, možda će netko očekivati konačne solucije i precizne formule rješenja; nešto poput onog što se u nedavnoj političkoj prošlosti Evrope običavalo dogmatski proklamirati kao »endgültige Lösung«. Na žalost, mi toga nemamo, jer se ne bavimo geometrijskim teoremom, već misterijem ljudskog duha i njegove sudbine. Priznajemo, velika je opasnost za onog tko se bavi povijesnom ili psihološkom problematikom čovjeka da poprimi duh apotekara te da olako izda gotove, šablonske recepte. Upravo na ovom polju, gdje se isprepliću bezbrojne niti partikularnog finaliteta u jedinstveni snop nadindividualne i međuindividualne putanje čovječanstva, rasprave i monografije su pune aluzija na konačna rješenja, znanstvene zakone i nepobitno utvrđene smjernice povijesti. Na žalost, mi bolno znamo, možda bolje od bilo kojih drugih generacija, da su te aluzije uglavnom iluzije. U najbolju ruku, možemo priznati toj gospodi profesorima da su imali dobre nakane. Ali, ne smijemo zaboraviti da postoje gluposti koje mogu počiniti samo visoki stručnjaci i da su mnoge povijesne katastrofe bile plod najboljih nakana.

Ovo rečeno, htjeli bismo opet usmjeriti naš pogled prema čovjeku, da uočimo kompleksnost njegova nutarnjeg proživljavanja i polaritet njegovih stremljenja. Često se diferencira — kad se govori o čovjeku — sfera bitka i posjedovanja (*être et avoir*), i to u smislu, da prva autentično obogaćuje čovjeka, dok bi druga značila monstruožnu nagomilanost objekata oko čovjeka, njegovu objektivaciju i, time, sprečavala direktnu penetraciju čovjeka i čovjeka. Međutim, kao posljedica ontološke ograničenosti ljudske prirode, u nama je konaturalno usađena ljubav prema samom sebi i želja da usavršimo i nadopunimo našu prirodu. Ovo usavršavanje i nadopunjenje ne zbiva se isključivo u našem susretu s drugom osobom, gdje reciprocitet ljubavi povećava našu uzajamnu ovisnost i proizvodi u uzajamnom izarivanju i prožimanju kao neki višak bitka. Postoji u nama i žed za znanjem. Ova konaturalna želja za spoznajnim obo-

gaćenjem i ekspanzijom ličnosti manifestira se u uspostavljanju odnosa prema bitima stvari što nas okružuju. Naša intelektualna spoznaja podliježe zakonu personalne centriranosti. Intelekt vuče sve spoznato u sebe uzdižući spoznate objekte, zakonom svoje vlastite prirode, na novi, tzv. intencionalni način osobnog posjedovanja. Na tom području mi grabimo i zadržavamo, ili se gubimo u nečem većem i nestajemo. Voljna participacija spoznatog s drugim bićem u ljubavi zbiva se tek kasnije. Ako je ova centripetalna tendencija naše psihe i želja za ontološkim obogaćenjem kroz posjedovanje sebičnost, moramo znati, da je sebičnost samo onda mana, kad označava pretjeranu brigu za sebe, na uštrb drugog čovjeka. Ovaj primjer razlikovanja sfere »biti« i »imati« navodimo kao ilustraciju jednostranih simplifikacija bogatog rukoveta želja i tendencija čovjekove psihe.

Ako su pretpostavke neophodne, podimo od one koju najveća većina pretpostavlja. Ljudska ličnost, naime, taj vrhunac i kruna »noosfere«, iako je društveno uslovljena i nezamisliva izvan psiho-socijalnog tkiva društva, upravo radi svoje refleksne svijesti pomoću koje je svjesna sebe i akutnosti svog misterija sudbine, ne smije biti podređeno sredstvo nikakvih depersonalnih i depersonalizirajućih idejnih tvorevina. Definirali mi poput Kanta osobu kao subjekt uračunljivih djela „ili, poput sljedbenika Škole, kao racionalno supsistentno biće, očito je da svaka smjernica prema konačnoj integraciji i punini ličnosti mora, ponajprije, sačuvati ličnost od definitivne podređenosti bilo kojoj bezličnoj apstrakciji, kao što su društvo, povijest, ideologija i ostale objektivacije. Individualna ljudska ličnost utapa se u tim apstrakcijama, i ne može imati s njima odnos identiteta i osjećaj uzajamnog intimiteta, jer one ne sačinjavaju društvenu bit čovjeka. To je teza koju je već i Marks naglasio, osobito u »Njemačkoj ideologiji«. Tek u intimnoj sferi zajednice moguće je sačuvati samostalnost i zadovoljiti potrebu uzajamnog prožimanja čovjeka i čovjeka, jer tek u zajednici, za razliku od društva, ostvaruje se konkretnost univerzalnog: potreba i njezino zadovoljenje sjedinjuju se u čovjeku. Ipak, da li je zadovoljenje i razotuđenje konačno i potpuno? Da li čovjek može biti cilj i konačna svrha čovjeka? Da li je nutarnja dijalektika čovječjih stremljenja konačno ušla u spokoj sveobuhvatne sinteze, kada je čovjek sreo sebe u drugome i prepoznao se? Upravo je ovdje najbolnja tačka paradoksa alijenacije. Jaka je, nedvojbena, u nama potreba integracije, razotuđenja naše ličnosti u smislu povratka samome sebi. Ali je isto tako, ako ne i više, naglašena u strukturi našeg bića potreba izlaženja iz sebe, iz zatvorenog kruga sebi sličnih, da bi konačno mogao u nečemu višem, potpunijem pronaći sebe. *Čovjek je biće, koje se zbog svoje ontološke ograničenosti nužno alijenira*, jer osjeća, da tek u mutno naslućenom susretu s Osobom koja mu je intimnija od njega samoga može doznati svoje ime.

Ali ova nužna, ontološki uvjetovana alijenacija, ovo izlaženje iz sebe i bježanje od sebe samoga, znači istovremeno i pronalaženje sebe, dezalijenaciju, jer nam omogućava da se vidimo kako smo viđeni i da se svjesno uklopimo u totalitet svega stvorenog. Ovaj transcendentni susret ne znači otkrivanje nama vansvjesnog objekta, već munjevitu intuiciju

apsolutnog zova u srcu nas samih, pronalaženje personalne osi oko koje smo centrirani. Sve one dispartatne tendencije naše psihe, nerješive u okvirima imanencije, u dimenziji transcendencije doživljavaju svoju harmonizaciju i kompletiranost. Ovo razotudjenje ne događa se u ideji, nego u Osobi, koja je istovremeno i onaj terminus ad quem, vječno prisutan u kontingentnom činu, što mu daje suvislost u totalitetu smisla. Sačuvavši svoju osobnost, ljudski duh kroz puninu Bitka uspostavlja maksimalno ekstenzivne odnose u zajednici ljubavi, što istovremeno povećava njegovu sposobnost nutarnosti. Jer istinska dezalijenacija usko je spojena s personalizacijom, a personalizirati se znači postati sveobuhvatan u odnosima ljubavi kozmičkih dimenzija.

Daleko smo još, i kao pojedinci i kao čovječanstvo, od ovog stanja uzajamnog prožimanja i individualnog nadilaženja u totalitetu međusobnih odnosa. Od najjednostavnijih mehanizama ambijentalno uvjetovanih želja i sudova, preko kompleksnijeg formiranja neautentične ličnosti koja se identificira s mentalitetom svog duhovnog, socijalnog ili političkog ceha, daleko smo još uvijek od one personalne osviještenosti koja preko probudene ličnosti pretvara kolektivnost u komunitarnost, društvo u zajednicu. Ipak, sama činjenica da je čovjek uočio problem svog otuđenja, neumoljivo ga formulirao u svoj njegovoj drastičnosti i izveo pred arenu svijesti, znak je nade u nezadrživi uspon čovjeka prema svjetlu. Jer vjera u čovjeka znači iskazivanje povjerenja Bogu.

E. MARINKOVIĆ